

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФРАЗЕОГРАФІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Прадід Ю. Ф., доктор філологічних наук, доцент

В предлагаемой публикации впервые в украинском языкоznании сделана попытка описать состояние и тенденции развития фразеографии как науки о теории и практике составления фразеологических словарей. В частности отмечается, что теоретические и практические основы обработки фразеологического состава языка стали предметом пристального внимания лингвистов только в 60-е годы XX в. Сегодня фразеография достигла значительных успехов как в изучении теоретических проблем, так и в практике составления словарей. Обобщения и выводы строятся на анализе наиболее важных трудов украинских и русских языковедов. Статья имеет обзорный характер.

In the article suggested an attempt to describe the state and tendencies of the development of phraseology as a science of compiling dictionaries has been made. In particular it has been stated that the theoretical and practical bases of processing the phraseological layer of the language became the subject of the close attention of the linguists only in the 60s of the 20-th century. Today phraseology gained great success in the study of theoretical problems and in the practice of compiling dictionaries as well. The summary and conclusions in the article are being given on the basis of the analyses of the most important works of the Ukrainian and Russian linguists. The article has a descriptive character.

Теоретичні та практичні засади словникового спрацювання фразеологічного складу мови, починаючи з 60-х років ХХ ст., постійно перебувають у центрі уваги науковців. Нагромадження великої кількості праць з цієї проблематики дало підстави Л.Г. Скрипник ще чверть століття тому констатувати: "Народилася нова галузь мовознавства – фразеографія, яка визначається як теорія і практика укладання фразеологічних словників" [1, с. 233].

Вперше теоретичні питання фразеографії обговорювалися на нараді в Ленінграді у грудні 1961 року. Основна мета, яку ставили перед собою організатори цього представницького наукового форуму, полягала у виробленні науково-практичних рекомендацій щодо укладання фразеологічного словника російської мови. Однак розбіжності в поглядах на природу ФО, визначення обсягу та меж фразеології призвели до того, що учасники наради не змогли досягнути компромісу щодо принципів відбору ФО для словника, інтерпретації їх значення в словнику тощо [2].

Згодом побачила світ і перша монографічна праця "Лексикографическая разработка фразеологии", автором якої був відомий нині дослідник фразеології російської мови О.М. Бабкін [3]. Незважаючи на ряд недоліків, допущених у зв'язку з розумінням ученим ФО як сполучення слів, що наділене постійним складом (такий підхід призвів до невіправданого розширення меж фразеології), ця праця мала велике наукове і практичне значення. Принаїдно зазначимо, що О.М. Бабкіну, крім названої монографії, належить і низка ґрунтовних статей, опублікованих у 60-80 рр. ХХ ст., в яких описуються різноманітні аспекти теорії і практики укладання фразеологічних словників, опрацювання ФО в загальномовних словниках [4].

Серед праць монографічного характеру, що безпосередньо стосуються проблем фразеографії, слід назвати дослідження М.І. Умарходжасва [5], А.М. Бушуя [6]. Характеризуючи стан і тенденції дослідження фразеографічних проблем, А.М. Бушуй, зокрема, зауважує, що в фразеографії поступово знаходить відображення різnobічний аналіз фразеологічної семантики і морфолого-сintаксичної структури ФО, дослідження системності фразеологічного складу різних мов, вивчення діалектної фразеології, типологічний опис фразеосемантичних мікросистем на матеріалі споріднених і неспоріднених мов тощо [7].

Вагомий вклад у розвиток фразеографічної науки вніс О.І. Молотков. Проблемам теорії і практики фразеографії присвячений розділ "Фразеологизмы русского языка как объект лексикографии" в широкі відомій його монографії "Основы фразеологии русского языка". "Розглядаючи проблематику лексикографічного опрацювання фразеологізму не відокремлено від проблематики лексикографічного опрацювання слова, – пише О.І. Молотков, – а паралельно, в зіставленні з ним, і роблячи акцент на специфічному в лексикографічному опрацюванні фразеологізму, правильно буде вирізнати три центральні проблеми в укладанні фразеологічних словників, обов'язкові для будь-якого типу словника: 1) відбір фразеологізмів, що включаються в словник, 2) опрацювання або інтерпретація одиниць, що включаються в

словник і 3) подання (роздашування) їх у словнику" [8, с. 240]. Заслуговує на увагу і вступна стаття, написана О.І. Молотковим для "Фразеологического словаря русского языка" [9, с. 7-23].

"В українському мовознавстві, – як справедливо зауважує В.М. Білоноженко, – фразеографічний аспект вивчення ФО ще не знайшов свого належного теоретичного осмислення" [10, с. 4]. Проблеми фразеографії висвітлюються, як правило, спорадично, переважно при вивчені інших теоретичних питань фразеології. Скажімо, відома дослідниця фразеології української мови Л.Г. Скрипник звертає увагу на окремі теоретичні аспекти фразеографії при описанні практики опрацювання фразеологічного складу української мови у словниках XVII-XX ст. Зазначається, зокрема, що початки систематизації української фразеології закладено в зібраних прислів'їв і приказок К. Зіновійва, О. Павловського, М. Закревського, М. Номиса, І. Франка, загальномовних словниках – "Лексиконі" Памва Беринди (1627 р.), "Словаръ малоросійскаго, или юговосточнорусскаго языка" П. Білецького-Носенка (30-40 рр. XIX ст.), "Словнику української мови" за редакцією Б. Грінченка (1907-1909 рр.) [11, с. 233-273].

Частково усунуті наявні в українському мовознавстві прогалини в царині теоретичного осмислення проблем фразеографії вдалося В.М. Білоноженко в монографії "Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів", де, використовуючи досягнення сучасної мовознавчої теорії та практики, теоретично обґрунтуються основні моделі тлумачення ФО з урахуванням специфіки фразеологічного значення, а також структури, синтаксичних функцій, парадигматики та особливостей їх функціонування [12, с. 12-82]. Служні зауваження щодо теорії і практики укладання фразеологічних словників знаходимо в працях Л.Г. Авксент'єва [13, с. 111-125], Л.А. Юрчук [14, с. 23-32].

Особливо активно теоретичні і практичні аспекти фразеографії почали досліджуватися з II пол. 80-х років ХХ ст. Так, 1987 р. з'являється колективна монографія "Фразеологизм и его лексикографическая разработка". Того ж року при Відділенні літератури і мови АН тодішнього СРСР створюється Комісія з фразеології і фразеографії. Перше заняття науково-методичної школи-семінару Комісія проводить у листопаді 1988 року в м. Звенигороді (Росія) на тему: "Лексикографічна розробка фразеології для словників різних типів і для Машинного фонду російської мови" [15]. Згодом побачив світ збірник наукових праць "Фразеографическая параметризация в Машинном фонде русского языка", який, незважаючи на різноманітність підходів і самого матеріалу, що досліджується, можна вважати результатом обговорення способів фразеографування на засіданні школи-семінару в м. Звенигороді. "Загальновідомо, – зазначається в передмові до збірника, – що фразеологізми характеризуються комплексною, неелементарною семантикою, що інтегрує в собі і прагматично орієнтовані дані; в ідіомах переплітаються найрізноманітніші типи інформації: дескрипція, тобто відображення денотативного ядра значення, оцінка мовцем тієї ситуації, яка позначається ідіомою, інформація про емоційно-оцінні відношення мовця до позначуваного, мотивоване тим асоціативно-образним уявленням, яке поєднане з "внутрішньою" або "зовнішньою" (за О.О. Потебнею) формою ідіоми. При цьому всі перераховані типи інформації утворюють нерозривну єдність, їх онтологічний статус характеризується синкретичністю. Але завдання створення Машинного фонду фразеологічного складу мови полягає в пошуку поділу цієї єдності на параметри (за Ю.М. Карапуловим), які можуть бути знову з'єднані при необхідності без втрати "природної" цілісності об'єкта. Саме такій вимозі – розчленовувати об'єкт, зберігаючи при синтезі його цілісність, – і мають відповідати фразеографічні параметри як мінімальні одиниці описання фразеологізмів" [16, с. 3-4].

У листопаді 1990 року в м. Орлі (Росія) відбулося друге засідання науково-методичної школи-семінару Комісії з фразеології і фразеографії. Понад півсотні учених-фразеологів із наукових установ і вищих навчальних закладів тодішнього СРСР обговорили проблему "Фразеологічні словники і комп'ютерна фразеографія". Робота школи-семінару проводилася за такими основними напрямками: 1) ідеографічне описание російської фразеології і створення Машинного фонду російської мови; 2) методи машинного опрацювання фразеологічного матеріалу і параметри відображення ФО в Машинному фонді російської мови; 3) аспекти вивчення ФО, що можуть бути використані у фразеографії сьогодні й сприятимуть її удосконаленню в майбутньому; 4) двомовна і діалектна фразеографія, методика укладання словників окремих типологічних класів ФО і довідкових фразеологічних словників [17].

Необхідно звернути увагу та той факт, що на сучасному етапі розвитку фразеографії дедалі більшу увагу мовознавців привертає проблема синтезування теорії і практики. Впродовж

багатьох років не тільки плідно займаються вивченням теоретичних проблем фразеології загалом і фразеографії зокрема, але й успішно використовують результати своїх досліджень у фразеографічній практиці В.М. Білоноженка, М.П. Коломієць, Ю.Ф. Прадід, Г.М. Удовиченко, О.М. Бабкін, В.П. Жуков, О.В. Кунін, О.І. Молотков, М.І. Сидоренко, О.І. Федоров, М.М. Шанський та ін. ученні.

Принагідно зауважимо, що основи української і російської фразеографічної практики були закладені ще в XIX ст., незважаючи на те, що самі терміни "фразеографія", "фразеологічна одиниця" почали вживатися значно пізніше. Тому не дивно, що ФО в цей час фіксуються в різних фольклорних зібраниях. Серед українських видань такого типу варто звернути увагу на невеличкий за обсягом розділ "Фразы, пословицы и приговорки малороссийские", що був доданий до знаменитої "Грамматики малороссийского наречия" О. Павловського, яка побачила світ 1818 р. Майже через 150 років П.Й. Горецький назве цей невеличкий розділ "першою цінною спробою збирання і публікації фразеологічного матеріалу української мови" [18, с. 46]. Першим спеціальним російським виданням, в якому фіксуються ФО російської мови, М.М. Шанський називає збірку С.В. Максимова "Крылатые слова", видану 1890 р. Не беручи до уваги те, зазначає він, що названа праця створена не мовознавцем і тому має істотні недогляди при класифікації матеріалу, його тлумаченні, словник С.В. Максимова дуже корисний з погляду дослідження походження багатьох розмовних ФО, що функціонують у сучасній російській мові [19, с. 11].

Серед праць I пол. ХХ ст., в яких найповніше описано фразеологічний склад української і російської мов, необхідно назвати дві - "Словарь української мови" за редакцією Б.Д. Грінченка (1907-1909) і "Русская мысль и речь. Свой и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний" М.І. Міхельсона (1902-1904). Названі словники отримали високу оцінку з боку наукової громадськості в свій час. Вони не втратили свого наукового значення і понині. Л.Г. Скрипник з приводу словника Б.Д. Грінченка зазначає: "Перше, що впадає в око при розгляді фразеології цього українсько-російського словника, - значно вища, ніж у попередніх лексикографічних працях, наукова (зведені до певної системи) організація матеріалу, а це свідчить про добру обізнаність Б. Грінченка з лінгвістичною природою фразеологічних одиниць, про знання методики їх опрацювання в лексикографічній спадщині української та інших мов" [20, с. 345]. М.М. Шанський, оцінюючи словник М.І. Міхельсона, зауважує, що він "– досі не втратив наукового значення. Це пояснюється як багатством зібраного в ньому фразеологічного матеріалу й різноманітних ілюстрацій з російської художньої літератури, так і великою кількістю правильних етимологічних довідок" [21, с. 10].

Лише в кінці 50-60 рр. ХХ ст. помітно активізується робота щодо укладання спеціальних фразеологічних словників, особливо перекладного типу. Протягом дванадцяти років на сторінках журналу "Прапор" І. Вирган і М. Пилинська друкують "Російско-український фразеологічний словник" [22], в основу реєстру якого лягли російські ФО, зафіксовані в "Словаре современного русского литературного языка" в 17 томах, а згодом і в "Фразеологическом словаре русского языка" за редакцією О.І. Молоткова. Укладачі свідомо розширили реєстр словника не тільки прислів'ями, приказками, крилатими висловами, але й словами, що відзначаються певними особливостями граматичних зв'язків у російській і українській мовах. Щоб уникнути критики, автори словника, в разі видання його окремою книгою, мали намір уточнити його назву – "Російско-український словник фразеологізмів, типових синтаксичних та інших сполучок", – про що самі писали в 10 номері часопису "Прапор" за 1971 рік [23, с. 112].

У 60-х роках ХХ ст. в Україні з'являються ще дві фразеографічні праці – "Фразеологічний словник німецької мови" [24] та "Англо-український фразеологічний словник" [25]. У реєстр і першого словника, і другого, крім власне ФО, включаються прислів'я, приказки, крилаті вислови. Якщо "Фразеологічний словник німецької мови" налічує приблизно 15 тис. мовних одиниць, то "Англо-український фразеологічний словник" – майже удвічі більше (блізько 30 тис.). Останній є не тільки перекладним, але й має окремі риси словника тлумачного типу. Крім того, його автор, К.Т. Барабанцев, намагається супроводжувати ФО англійської мови історико-етимологічними коментарями.

У II-й пол. 60-х роках ХХ ст. відбувається становлення двох нових напрямків у фразеографічній практиці: 1) створення праць навчально-методичного характеру; 2) укладання тлумачних фразеологічних словників. Обидва напрямки в україністиці започаткували Н.О. Батюк, уклавши невеличкий за обсягом (блізько 1100 ФО) "Фразеологічний словник" [26]. Цей

словник, вважає сама авторка, повинен слугувати вчителеві довідником, в якому подається тлумачення найбільш влучних і поширеніших ФО, зафіксованих у художніх творах, що вивчаються в середній школі. Схожий за принципами побудови та призначенням і "Краткий фразеологический словарь русского языка для студентов-иностранных" В.І. Зіміна [27].

Найважливішими фразеографічними працями кінця 60-х років ХХ ст. є, безперечно, дві – "Фразеологический словарь русского языка" за редакцією О.І. Молоткова [28] та "Словник українських ідом" Г.М. Удовиченка [29]. Реєстр російського словника охоплює близько 4 тис. ФО, українського – понад 2 тис. ФО. Це найповніші зібрання фразеологічного складу російської та української мов на той час. Укладачі як російського словника, так і українського, крім тлумачення, прагнули дати реєстровим ФО якнайповнішу граматичну, семантичну і стилістичну характеристики. Обидва словники мають широку ілюстративну частину, яка розкриває функціонування ФО в текстах, що належать до різних функціональних стилів літературної мови, характеризують варіантні, синонімічні, антонімічні, полісемічні можливості фразеологічного складу української та російської мов.

Цілий ряд фразеографічних праць з'являється в 70-90 рр. ХХ ст. Як і раніше, в центрі уваги українських і російських учених продовжують перебувати проблеми, пов'язані з удосконаленням практичних засад укладання перекладних фразеологічних словників [30]. У 70-і роки, як показує аналіз, входить у фразеографічну практику правило – на підтвердження функціонування в мовленні тієї чи іншої ФО подавати ілюстрації з творів художньої літератури, рідше публіцистики.

Вихід у світ на початку 70-х років "Краткого этимологического словаря русского языка", укладеного М.М. Шанським, В.В. Івановим, Т.В. Шанською [31], заклав основи ще одного нового напрямку в фразеографічній практиці – історико-етимологічного. Протягом 1979-1980 рр. на сторінках журналу "Русский язык в школе" публікується "Краткий этимологический словарь русской фразеологии" М.М. Шанського, В.І. Зіміна, А.В. Філіппова, який, на думку його творців, повинен стати своєрідним довідником для учителя. Згодом він побачить світ у вигляді окремого видання "Опыт этимологического словаря русской фразеологии" [32]. Словник охоплює понад 1400 ФО і загалом дає повне уявлення про формування сучасного фразеологічного складу російської мови: про джерела його поповнення, про співвідношення в ньому споконвічних і запозичених ФО, про хронологічні шари російської фразеології, про те, з яких соціально-культурних сфер входили ФО в літературну мову тощо. Використовуючи нагромаджений попередниками досвід, М.Ф. Палевська друкує в Кишиневі "Материалы для фразеологического словаря русского языка XVIII века" [33]. Із подібних праць в україністиці варто назвати розділ "Звідки пішли мудрі фразеологічні вислови" у відомій монографії Ф.П. Медведєва "Українська фразеологія. Чому ми так говоримо" [34, с. 74-222].

У 80-90-і роки ХХ ст. були здійснені і перші спроби систематизувати діалектну фразеологію української та російської мов [35]. II пол. 80-х років ХХ ст. означувалася виходом у світ перших словників фразеологічних синонімів. Спочатку з'являється "Словарь фразеологических синонимов русского языка" [36], а невдовзі – і "Словарь фразеологических синонімів" [37]. У першому з них подається близько 730, в другому – понад 300 рядів фразеологічних синонімів – ФО, що тотожні чи близькі між собою за значенням. Якщо український словник розрахований насамперед на вчителів і учнів середньої школи (про це пишуть самі автори), то російський – на фахівців, хоч, звичайно, ним можуть скористатися і школярі. Обидва словники подають коментарі семантико-стилістичного і граматичного характеру як до синонімічного ряду ФО загалом, так і, при потребі, до окремих ФО, що входять у ряд; досить повно характеризують явище варіантності у фразеологічній системі української та російської мов; ілюструють реальне функціонування ФО в обох мовах.

Сьогодні назріла потреба в створенні словників індивідуально-авторського використання ФО у художньо-белетристичному та публіцистичному стилях української та російської мов, а також у мові окремих письменників. Словники такого типу допомогли б виявити, на думку А.М. Мелерович і В.М. Мокієнка, складний процес взаємодії узуального й оказіонального в сфері фразеології, зафіксувати різноманітні прийоми індивідуально-авторських перетворень ФО щодо мовної норми [38, с. 102]. Відразу зауважимо, що вдалу спробу укласти подібний словник здійснили Н.М. Нічик і В.М. Ронгінський на фразеологічному матеріалі, дібраному з поем В.В. Маяковського [39]. Слід відзначити загалом досить повний опис ФО, включених у реєстр словника. Після ключового слова-компонентента наводиться загальномовна ФО, далі – індивідуально-авторський варіант, характеризуються його стилістична й емоційно-експресивна

значущість, подаються деякі інші параметри. Безперечно, подібні словники, з одного боку, допоможуть удосконалити теорію й методику вивчення індивідуально-авторських перетворень традиційних ФО, з другого – сприятимуть дальному поглибленню дослідженю індивідуального стилю письменника.

Досягнення в теорії і практиці фразеографії останніх років створило передумови для підготовки тематичних фразеологічних словників. Тематико-ідеографічний аспект описания ФО дозволяє якоюсь мірою "деформалізувати" алфавітне подання статей, прийняті в більшості словників. Ще В.І. Даль, відстоюючи принцип same тематичного, а не алфавітного розташування прислів'їв і приказок, підкреслював, що він створює "– цілісну картину, в якій є глибший зміст і значення, ніж у поодиноких замітках" [40, с. 48-49]. Таку ж думку висловлювали Р. Халліг і В. фон Вартбург, вважаючи, що справді наукова лексикографія має рішуче відмовитися від принципу алфавітного розташування слів, що переслідує чисто утилітарну мету, і звернутися до принципу розташування лексики за групами, пов'язаними смысловими узами [41, с. 50]. Зауваження В.І. Даля, Р. Халліга і В. фон Вартбурга повною мірою стосується й опрацювання ФО у фразеологічних ідеографічних словниках, бо саме тематико-ідеографічний принцип розташування ФО дозволяє показати системний характер фразеологічного складу мови. Однак у східнослов'янському мовознавстві обмаль праць, що стосуються теоретичних і практичних засад укладання фразеологічних словників ідеографічного типу [42]. І в царині створення фразеологічних ідеографічних словників зроблено дуже мало. Такий стан сирав дав підстави В. М. Мокіенкові резюмувати: "Усвідомлення теоретичної і практичної цінності тематико-ідеографічної класифікації не призвело ще поки що до її широкого впровадження в словникову практику" [43, с. 109]. Слід погодитися з висновком авторитетного вченого, що робота над створенням фразеографічних праць тематико-ідеографічного характеру поки що перебуває на початковій стадії, хоч перші кроки на шляху тематичного фразеографування зроблено понад двадцять років тому [44]. 1994 р. з'явилася і перша фразеографічна праця, побудована за тематико-ідеографічним принципом, в Україні – «Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека» Ю.Ф. Прадіда [45].

І, нарешті, про дві найважливіші фразеографічні праці, що побачили світ на початку 90-х років ХХ ст. Маємо на увазі академічне видання "Фразеологічного словника української мови" [46] і "Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII-XX вв." за редакцією О.І. Федорова [47]. Це найповніші зібрання фразеологічного складу української і російської мов на сьогодні. Реєстр українського словника налічує близько 10 тисяч ФО, російського – близько 7 тисяч ФО, які включають у себе й найрізноманітніші варіантні форми. Чимало уваги в словниках приділено характеристиці граматичних властивостей ФО, широко представлена ілюстративна частина. Обидва словники, безперечно, є потрібними і корисними працями, без яких не можуть обйтися науковці, письменники, перекладачі, учителі-словесники в Україні й Росії; вони є цінними довідниками і для зарубіжних славістів.

Як бачимо, фразеографія за майже півстолітній період свого розвитку досягла певних успіхів. Вихід у світ ряду ґрунтовних праць, що стосуються теоретичних проблем фразеографії, академічного «Фразеологічного словника української мови», «Фразеологического словаря русского языка», «Фразеологического словаря русского литературного языка конца XVIII-XX вв.», низки перекладних фразеологічних словників тощо – ось далеко неповний перелік здобутків української і російської фразеографії. До найактуальніших питань, які, на наш погляд, потребують розв'язання на сучасному етапі розвитку фразеології взагалі і фразеографії зокрема, належать такі: 1) удосконалення схем тлумачення значення ФО, що належать до різних граматичних розрядів; 2) удосконалення методики укладання фразеологічних словників різних типів; 3) розширення реєстру вже наявних фразеографічних праць; 4) створення нових фразеологічних словників наукового і навчально-методичного спрямування тощо.

Література

1. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 279 с.
2. Дет. див.: Проблемы фразеологии. – М.; Л.: Наука, 1964. – 318 с.
3. Бабкин А.М. Лексикографическая разработка русской фразеологии. – М.; Л.: Наука, 1964. – 76 с.
4. Див., наприклад: Бабкин А.М. Фразеология и лексикография // Проблемы фразеологии. – М.; Л.: Наука, 1964. – С. 7-37; Бабкин А.М. Идиоматика (фразеология) в языке и словаре // Современная русская лексикография-1977. – Л.: Наука, 1979. – С. 4-19; Бабкин А.М. Идиоматика и грамматика в

- словаре // Современная русская лексикография-1980. – Л.: Наука, 1981, 5-43 та ін.
5. Умарходжаев М.И. Очерки по современной фразеографии. – Ташкент: Фан, 1977. – 103 с.
6. Бушуй А.М. Лексикографическое описание фразеологии. – Самарканд, 1982. – 142с.
7. Бушуй А.М. Лексикографическая и библиографическая презентация фразеологии: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Л., 1983. – 42 с.
8. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. – Л.: Наука, 1977. – 281 с.
9. Молотков А.И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания // Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – 4-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1987. – С. 7-23.
10. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
11. Скрипник Л. Г. Зазнач. праця.
12. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Г. Зазнач. праця.
13. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. – Харків: Вища школа, 1988. – 134 с.
14. Юрчук Л.А. Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови // Мовознавство. – 1983. – №5. – С. 23-32.
15. Дет. див.: Лексикографическая разработка фразеологии для словарей разных типов и для Машинного фонда русского языка: Материалы к методической школе-семинару. – М., 1988. – 150 с.
16. Фразеографическая параметризация в Машинном фонде русского языка. – М., 1990. – С. 3-4.
17. Дет. див.: Фразеологические словари и компьютерная фразеография: Тез. сообщ. школы-семинара. – Орёл, 1990. – 126 с.
18. Горецкий П.Й. Исторія української лексикографії. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 46.
19. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – 3-е изд., исправл. и доп. – М.: Высшая школа, 1985. – 231 с.
20. Скрипник Л.Г. Зазнач. праця.
21. Шанский Н.М. Зазнач. праця.
22. Вирган І. Пилинська М. Російсько-український фразеологічний словник // Прапор. – 1958. – № 9. – 1971. – № 10.
23. Прапор. – 1971. – № 10.
24. Осовецька Л.С., Сільвестрова К. М. Фразеологічний словник німецької мови. – К.: Радянська школа, 1964. – 715 с.
25. Англо-український фразеологічний словник / Укладач К.Т. Баранцев. – К.: Радянська школа, 1969. – 1052 с.
26. Батюк Н.О. Фразеологічний словник. – К.: Радянська школа, 1966. – 235 с.
27. Краткий фразеологический словарь русского языка для студентов-иностранных граждан / Сост. В.И. Зимин. – М.: Русский язык, 1968.
28. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – 543 с.
29. Удовиченко Г.М. Словник українських ідіом. – К.: Радянський письменник, 1968. – 463 с.
30. Див., наприклад: Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / Укладачі І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. – К.: Радянська школа, 1971. – 447 с.; Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с.; Шклярова В.Т., Еккерт Р., Енгельке Х. Краткий русско-немецкий фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1977. – 250 с.; Німецько-український фразеологічний словник: В 2-х т. / Укладачі В.І. Гавриль, О.П. Пророченко. – К.: Радянська школа, 1981; Русско-украинско-венгерский фразеологический словарь / Укладачі В.І. Лавер, І.В. Зикань. – К.: Ужгород, 1985. – 371 с.; Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. – К.: Радянська школа, 1991. – 400 с.; Гуревич В.В., Дозорец Ж.А. Краткий русско-английский фразеологический словарь. – М.: Владос, 1995. – 583 с. та ін.
31. Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1971. – 250 с.
32. Шанский Н.М., Зимин В.И., Филипов А.В. Опыт этимологического словаря русской фразеологии. – М.: Русский язык, 1987. – 240 с.
33. Палевская М.Ф. Материалы для фразеологического словаря русского языка XVIII века. – Кишинёв, 1980. – 150 с.
34. Медведев Ф.П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. – Харків: Вища школа, 1977. – 230 с.
35. Див., наприклад: Фразеологический словарь русских говоров Сибири / Под ред. А.И.Фёдорова. – Новосибирск, 1983; Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Братіслава; Пряшів, 1990. – 159 с.; Ужченко В. Матеріали до фразеологічного словника східнослов'янських і степових говірок Донбасу. – Луганськ, 1993. – 112 с. та ін.
36. Жуков В.П., Сидоренко М.И., Шкляров В.Т. Словарь фразеологических синонимов русского языка. – М.: Русский язык, 1987. – 448 с.

37. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.
38. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. О принципах словаря индивидуально-авторских употреблений фразеологических единиц в современном русском языке // Советская лексикография: Сб. ст. – М.: Русский язык, 1988. – С. 1021-1025.
39. Словарь фразоупотреблений в поэтической речи В.В. Маяковского (на материале поэм) / Сост. Н.Н. Ничик, В.М. Ронгинский. – Симферополь, 1991. – 151 с.
40. Даль В.И. Пословицы русского народа. – М.: Гослитиздат, 1957. – 991 с.
41. Hallig R. et Wartburg v. W. Système raisonne des concepts pour servir de base à la lexicographie. – 2-eme ed. – Berlin, 1963.
42. Див., наприклад: Аксамитов А.С. Структура идеографического словаря белорусской фразеологии // Вопросы фразеологии. – Ташкент, 1975. – С. 73-77; Эмирова А.М. К концепции фразеологических идеографических словарей // Фразеологические словари и компьютерная фразеография: Тез. сообщ. школы-семинара. – Орёл, 1990. – С. 25-26; Мокиенко В.М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов // Словари и лингвострановедение: Сб. ст. / Под ред. Е.М. Верещагина. – М.: Русский язык, 1982. – С. 108-121; Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). – К.; Сімферополь, 1997. – С. 122-202; Його ж. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу // Мовознавство. – 1995. – №№ 4-5. – С. 35-38 та ін.
43. Мокиенко В.М. Зазнач. праця.
44. 1976 і 1978 рр. побачили світ два невеличкі за обсягом словники, укладені російським мовознавцем Р.І. Яранцевим, – "Справочник по русской фразеологии для иностранцев (Выражение эмоций)" та "Справочник по русской фразеологии для иностранцев (Свойства и качества характера человека)". Ці посібники перш за все носили навчально-методичний характер, оскільки були розраховані на те, щоб допомогти іноземним громадянам оволодіти фразеологічними баґатствами російської мови, про що красномовно свідчать їх назви. Однак вихід у світ словників-довідників Р.І. Яранцева започаткував і новий напрямок у фразеографічній практиці – тематико-ідеографічний. Згодом з'являється і "Словарь-справочник по русской фразеологии" (М., 1981), в якому автор доповнив і доопрацював фразеологічний матеріал, вміщений у попередніх виданнях.
45. Прадід Ю.Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь. – Симферополь, 1994. – 252 с.
46. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993.
47. Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII-XX вв.: В 2 т. / Под ред. А.И. Фёдорова. – Новосибирск, 1991.